

ПОПОВ Г. В.,

кандидат юридичних наук, директор
(Інститут підготовки кадрів
Національної академії прокуратури України)

УДК 347.163

ЗАХИСТ ПРОКУРОРОМ ПРАВ І СВОБОД ДІТЕЙ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджується історія захисту прокурором прав і свобод дітей у різні історичні періоди. Аналізуються нормативно-правові акти, які визначали особливості досліджуваної діяльності прокурора. Пропонується авторська періодизація історії становлення захисту прав і свобод дітей.

Ключові слова: прокурор, неповнолітні, діти, захист, історія.

В статье исследуется история защиты прокурором прав и свобод детей в различные исторические периоды. Анализируются нормативно-правовые акты, которые определяли особенности исследуемой деятельности прокурора. Предлагается авторская периодизация истории становления защиты прав и свобод детей.

Ключевые слова: прокурор, несовершеннолетние, дети, защита, история.

The article explores the history of the protection of rights and freedoms of children by the prosecutor in different historical periods. Analyzed normative acts that determine the features of the activity of the prosecutor. Is given the author's classification of the history of the formation of the protection of the rights and freedoms of children.

Key words: prosecutor, minors, children, protection, history.

Вступ. Становлення прокуратури в Україні відбувалося протягом декількох століть. Воно є невіддільним від розвитку держави, яка за свою історію перебувала в складі різних країн. Відповідно до вимог часу прокуратура виконувала різноманітні функції. Залежно від інтересів влади, форм державного устрою та правління змінювалися й пріоритети в її діяльності. Еволюційні зміни в правовому становищі дітей у суспільстві вносили корективи у функціонування правової системи країни та державних органів, що поступово сприяло зародженню системи ювенальної юстиції.

Окремі аспекти захисту прав і свобод малолітніх та неповнолітніх прокурором були предметом наукових дискусій К. Годуєвої, М. Дудіна, О. Єрмакова, М. Копетюка В. Одуденко, О. Храпенко, Н. Шость та інших.

Водночас ґрунтовних наукових праць, присвячених дослідженню витоків та становлення діяльності прокуратури України із захисту прав і свобод дітей, останнім часом не було.

Постановка завдання. Метою цієї статті є формулювання на підставі аналізу історичних документів та доктринальних джерел пропозицій щодо класифікації історичних періодів становлення захисту прокурором прав і свобод дітей.

Результати дослідження. З глибокої давнини в різних країнах час від часу висловлювалися ідеї про бажаність і навіть необхідність по-різному судити дорослих і дітей, у деякі акти включалися окремі положення, які передбачали дещо інші підходи до кримінального покарання дітей, проте аж до кінця ХІХ століття це були лише окремі епізоди, які не тільки не склалися в будь-яку систему, але вжалися рідкісними відхиленнями від загальної тенденції, винятками із загального правила, що, як відомо, підтверджують правило. Тому говорити про ювенальну юстицію аж до кінця ХІХ століття не можна. І навіть передісторія ювенальної юстиції почалася тільки в ХІХ столітті [1, с. 54].

І.В. Хулхачієва зазначає, що структуру ювенальної юстиції як особливого інституту судової влади складають такі взаємодіючі елементи: судові органи, які розглядають справи, де однією зі сторін є неповнолітній; спеціалізовані структури в органах слідства та дідання; установи, що

здійснюють заходи покарання стосовно неповнолітніх; колегіальні органи, що здійснюють позасудові юрисдикційні функції; органи та установи державної системи профілактики бездоглядності та правопорушень неповнолітніх; уповноважені з прав дитини, інститути громадянського суспільства [2, с. 7].

До вказаних елементів слід додати й органи прокуратури, які в різні історичні періоди більшою чи меншою мірою відігравали важливу роль у забезпеченні додержання прав і свобод малолітніх та неповнолітніх.

Окремо звернімося до становлення ювенальної юстиції на території нашої країни. Так, Г.І. Фільченков зауважує, що суттєвою особливістю законодавчих актів стародавньої Русі, до яких належали Руська Правда Ярослава Мудрого, судебники, градські та інші закони, є відсутність у них приписів, що встановлюють для підлітків більш гуманні види покарань порівняно з учасниками злочинів, які досягли повноліття [3, с. 5].

Першою спробою особливого підходу до здійснення кримінального переслідування неповнолітніх стало Соборне Уложення 1649 року, відповідно до якого «...аще отрок седми лет убьет, то неповинен есть смерти» [4, с. 116].

Передісторія ювенальної юстиції в Росії, як і в інших державах, починається з появою спеціальних виправних установ для неповнолітніх правопорушників у XIX столітті. Хоча й в більш ранні часи в деяких правових актах містилися окремі норми, присвячені особливостям суду над дітьми і їх покаранню, однак такі норми не утворювали будь-якої системи і являли собою виняток із загального правила правового регулювання кримінального переслідування злочинців. У Росії перші виправні заклади для утримання дітей-правопорушників та дітей-арештантів, які відбувають ув'язнення в тюрмах, були засновані в Санкт-Петербурзі (1871 рік), Саратові (1873 рік), Москві (1864; а Болшевский притулок – у 1874 році), Казані, Києві, Томську, Таганрозі. Як зазначалося в статутах цих установ, метою їх створення було відділення неповнолітніх від дорослих злочинців, захист від впливу в'язниці й арештного дому, а також потреба викликати відразу до кримінальної поведінки [1, с. 59].

Визначними документами, у яких було відображено особливі підходи до неповнолітніх у контексті кримінального судочинства, стали Устав кримінального судочинства та Устав про покарання, що накладаються мировими судьями, від 20 листопада 1864 року. Наприклад, Уставом кримінального судочинства визначалось: «За несовершеннолетних и вообще за лиц, лишенные возможности пользоваться своими правами, отзывы могут быть подаваемы их родителями, супругами, опекунами или теми, у кого они находятся на воспитании». Також у примітці Уставу закріплювалося положення: «Из осужденных в каторжные работы или в ссылку на поселение несовершеннолетние, имеющие менее двадцати одного года, и престарелые, достигшие семидесяти лет, обряду публичной казни не подвергаются» [5, с. 259–262].

У Законі «Про зміну порядку укладення та пересилання неповнолітніх, які перебувають під слідством і судом» від 8 лютого 1893 року було наказано утримувати неповнолітніх підслідних у виправних притулках, але окремо від інших вихованців, «щоб уникнути поганого впливу вже засуджених», із застосуванням загальних постанов про прокурорський нагляд за тими, хто утримується під вартою. Таким чином, у другій половині XIX сторіччя російський законодавець прагнув створити умови перевиховання дітей-правопорушників, зокрема шляхом роздільного утримання дітей і дорослих правопорушників [1, с. 59].

Соціально-економічна та політична ситуація на початку XX століття зумовила істотне погіршення становища дітей. Розвиток промисловості, зайнятість батьків на виробництві, низький рівень матеріального забезпечення сімей призвели до збільшення кількості бездоглядних і безпритульних. Державні та громадські форми піклування про цих дітей виявилися малоефективними. Постійно зростає рівень підліткової злочинності. Водночас каральна спрямованість кримінальної та кримінально-виправної політики царської Росії не сприяла вирішенню проблеми. Перша світова війна і революційні події призвели до нового сплеску безпритульності, бездоглядності та правопорушень серед неповнолітніх [6, с. 7].

Уперше на території Російської імперії суд у справах про неповнолітніх було створено в Санкт-Петербурзі 22 січня 1910 року. До Жовтневої революції 1917 року такі суди були утворені також у Москві, Харкові, Києві, Одесі, Саратові, Томську, Ризі, Любаві. Варто зазначити, що в Росії «дитячий суд» був сформований не на основі видання спеціального закону, а з огляду на тлумачення норм чинного законодавства. Повноваження з розгляду кримінальних справ щодо неповнолітніх були покладені на мирового суддю. А враховуючи те, що дільничний мировий суддя не міг обмежитися розглядом лише справ про малолітніх, то відповідними повноваженнями

було наділено додаткового мирового суддю. У 1913 році до компетенції суду для неповнолітніх були включені справи про безпритульних віком до 17 років, що певним чином розширило сферу громадянського й опікунського судочинства [1, с. 61].

У період зародження радянської держави одним із визначних документів став Декрет Ради народних комісарів РСФСР «Про комісії для неповнолітніх» від 14 січня 1918 року. Декретом встановлювалося, що суди та тюремне утримання малолітніх і неповнолітніх ліквідуються (ст. 1).

Справи щодо неповнолітніх обох статей до 17 років, які були помічені в суспільно небезпечних діях, належать до відання комісії щодо неповнолітніх (ст. 2), які підпорядковувались винятково Народному комісаріату суспільного піклування та складаються з представників відомств суспільного, народного просвітництва та юстиції в кількості не менше трьох осіб, при цьому серед них повинен бути лікар (ст. 3) [7, с. 252–253].

Одним із вирішальних документів, що сприяли розвитку законодавства стосовно неповнолітніх, які потрапили в конфлікт із законом, стала постанова Центрального виконавчого комітету Ради Народних Комісарів СРСР «Про заходи боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх» від 7 квітня 1935 року № 3/598. Вказаним актом визначалося, що неповнолітніх, починаючи з 12-річного віку, викритих у вчиненні крадіжок, насильства, заподіяння тілесних ушкоджень, каліцтва, убивств або спробах убивства, необхідно притягати до кримінального суду із застосуванням усіх заходів кримінального покарання.

Осіб, викритих у підбуренні або залученні неповнолітніх до участі в різних злочинах, а також у примушенні неповнолітніх до спекуляції, проституції, жебрацтва тощо слід карати тюремним утриманням не менше 5 років.

Постановою пропонувалося урядам союзних республік привести кримінальне законодавство у відповідність із нею [8].

На виконання постанови від 7 квітня 1935 року Всеукраїнським центральним виконавчим комітетом Ради Народних Комісарів Української РСР було прийнято постанову «Про заходи боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх» [9].

Зміни в правовому регулюванні прав і свобод дітей, а також запровадження ювенальної юстиції стосувалися й системи органів прокуратури. Посилювалася роль прокурора в забезпеченні дотримання законності під час притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності. Так, О. Бенедик зазначав, що справи, у яких залучаються підлітки у віці від 12 до 16 років, як правило, повинні слухатися в камері в справах неповнолітніх. Винятком із цього правила можуть бути тільки справи, у яких поряд із неповнолітнім одночасно притягаються й дорослі. У цьому випадку обвинувальний висновок підписує особисто районний прокурор, а справа слухається під головуванням старшого народного судді.

Кількість справ, що направляються до суду в справах неповнолітніх, встановлені строки та відповідна якість вимагають наявності в камері не менше трьох складів суду [10, с. 15].

Слід зауважити, що ще до видання закону 7 квітня 1935 року, 17 березня 1935 року на нараді працівників прокуратури, міліції, суду, комісії в справах неповнолітніх («комонесов»), наукових та громадських організацій, що вели боротьбу з дитячою злочинністю, скликаний Прокуратурою Союзу РСР, наголошувалося на необхідності рішучої перебудови роботи органів прокуратури, суду та міліції. 22 березня оперативна нарада при прокурорі Союзу РСР розробила низку конкретних заходів у цьому напрямі, причому тут же було вирішено виділити як при прокурорі Союзу РСР, так і при республіканських, крайових і обласних прокурорах, спеціальних прокурорів у справах про неповнолітніх. У циркулярі Прокурора СРСР від 31 березня 1935 року всі ці заходи були повідомлені на місця для виконання. Пізніше, після видання законів 7 квітня і 31 травня 1935 року, у Циркулярі від 21 липня 1935 року Прокурор Союзу РСР запропонував прокурорам республіки, країв та областей із метою підвищення якості розслідування в справах про неповнолітніх виділити спеціальних слідчих у всіх великих містах і фабрично-заводських центрах [11, с. 25].

У циркулярі прокурора СРСР від 5 квітня 1937 року № 21/4 «Про посилення боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх» вказувалося на необхідність обов'язкового повідомлення місцевих керівних органів про виявлені недоліки в роботі шкіл, дитячих будинків, комсомолу та інших організацій, які стали причиною злочинів дітей [12, с. 131].

Потрібно зауважити, що протягом 40-х років ХХ століття відомча правова база органів прокуратури СРСР щодо регулювання роботи в досліджуваній сфері активно розвивалася. Зокрема, варто зазначити про наказ Комісаріату юстиції СРСР (НКЮ СРСР) від 1 червня 1940 року № 67/110 «Про порядок розслідування і судового розгляду справ про злочини неповнолітніх»,

відповідно до якого робота щодо охорони прав дітей, боротьби з безнаглядністю і злочинністю серед неповнолітніх у прокуратурах союзних та автономних республік, країв й областей покладалась на спеціально визначених, досвідчених прокурорів, а у великих містах – на слідчих, які розслідували злочини, вчинені неповнолітніми; наказ Прокурора СРСР від 22 червня 1943 року «Про посилення заходів боротьби з дитячою бездоглядністю, безпритульністю та хуліганством», згідно з яким на прокурорів були покладені завдання щодо систематичного здійснення нагляду за точним виконанням нормативних документів, а саме: постановою Центрального комітету всесоюзної комуністичної партії більшовиків і РНК СРСР від 20 червня 1935 року «Про боротьбу з дитячою безпритульністю і бездоглядністю»; Інструкція Народного комісаріату внутрішніх справ, НКЮ і Прокуратури СРСР від 20 червня 1943 року «Про порядок направлення і терміни утримання дітей у виховних трудових колоніях»; Указ Президії Верховної Ради СРСР від 28 грудня 1940 року «Про відповідальність учнів ремісничих, залізничних шкіл і училищ ФЗО за порушення дисципліни і самовільне залишення училищ» [13, с. 121].

З 40-х років ХХ століття, коли в 1944 році в центральному апараті Прокуратури Союзу РСР була створена група в справах неповнолітніх, прокурорський нагляд за додержанням і застосуванням законів щодо захисту прав і свобод неповнолітніх виокремлюється як підгалузь діяльності прокуратури. У 1956 році зазначену групу було реорганізовано у відділ. До обов'язків прокурорів, зокрема, було віднесено нагляд за виконанням органами міліції нормативних актів про вилучення з вулиці безпритульників і бездоглядних дітей та їх влаштування до дитячих установ; нагляд за станом законності в колоніях; нагляд за виконанням законів про охорону прав дітей, переданих до сім'ї трудящих; нагляд за комісією з влаштування дітей, що залишились без батьків; боротьба з крадіжками та іншими злочинами в дитячих установах [14, с. 316].

Необхідно звернути увагу на п. п. 1, 2 наказу Генерального прокурора СРСР «Про посилення прокурорського нагляду в справах неповнолітніх» від 14 липня 1956 року № 83, відповідно до якого прокурори повинні були організувати активну боротьбу зі злочинністю й посилити нагляд за виконанням законів у справах неповнолітніх. Це завдання розглядалося як одне з найважливіших у діяльності органів прокуратури [15].

Активний розвиток відомчої правової бази, що спрямована на організацію роботи прокурора із забезпечення додержання законів щодо захисту прав і свобод дітей, відбувався й у 60-ті та 70-ті роки ХХ століття. Так, у цей період було видано такі накази Генерального прокурора СРСР: «Про заходи щодо подальшого удосконалення діяльності органів прокуратури з боротьби зі злочинністю та порушеннями законності» від 30 червня 1962 року № 53; «Про заходи покращення роботи органів прокуратури із загального нагляду» від 4 червня 1964 року № 55; «Про посилення прокурорського нагляду за додержанням законності під час розгляду судами кримінальних справ» від 25 серпня 1967 року № 78; «Про посилення прокурорського нагляду в цивільному судочинстві» від 22 грудня 1969 року № 91; «Про підвищення рівня та ефективності прокурорського нагляду за виконанням законів про попередження правопорушень серед неповнолітніх» від 17 березня 1977 року № 15.

Наказом Генерального прокурора СРСР від 17 березня 1977 року № 15, наприклад, прокурорів республік, країв, областей було зобов'язано особисто здійснювати керівництво роботою в справах неповнолітніх, забезпечуючи узгоджену участь у цьому напрямі всіх оперативних підрозділів [16].

У ч. 2 ст. 30 Закону СРСР «Про прокуратуру СРСР» від 30 листопада 1979 року вже безпосередньо визначалося, що прокурор дає санкцію на арешт підозрюваного або обвинуваченого за наявності підстав, передбачених законом. Під час вирішення питання про санкції на арешт прокурор зобов'язаний ретельно ознайомитися з усіма матеріалами, що містять підстави для взяття під варту, і в необхідних випадках особисто допитати підозрюваного або обвинуваченого, а неповнолітнього підозрюваного або обвинуваченого – у всіх випадках [17].

23 листопада 1987 року наказ Генерального прокурора України СРСР від 17 березня 1977 року № 15 було скасовано наказом Генерального прокурора СРСР № 93 «Про заходи щодо докорінного підвищення ефективності прокурорського нагляду за виконанням законів про неповнолітніх і посилення його профілактичної спрямованості». Останній, зокрема, покладало керівництво наглядом за виконанням законів щодо неповнолітніх безпосередньо на прокурорів республік, країв та областей.

Наказ також містив положення, згідно з якими прокурорів зобов'язано виключити з практики факти незаконного взяття під варту і затримань, необгрунтованого притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності, забезпечити безумовне виконання вимог закону про

особистий допит прокурором неповнолітнього й ретельне вивчення ним усіх матеріалів справи під час вирішення питання про взяття під варту [18, с. 97].

4 березня 1989 року наказом Генерального прокурора СРСР «Про зміну структури прокуратури Союзу РСР» відділ із нагляду за виконанням законів щодо неповнолітніх було реорганізовано в управління з нагляду за виконанням законів щодо неповнолітніх та молоді [19].

З набуттям незалежності нашою державою 5 листопада 1991 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про прокуратуру», у статті 1 якого було визначено, що вищий нагляд за додержанням і правильним застосуванням законів Кабінетом Міністрів України, міністерствами, державними комітетами, відомствами, іншими органами державного й господарського управління та контролю, Урядом Кримської АРСР, місцевими Радами народних депутатів, їх виконавчими та розпорядчими органами, військовими частинами, політичними партіями, громадськими організаціями, масовими рухами, підприємствами, установами й організаціями, незалежно від форм власності, підпорядкованості та приналежності, посадовими особами та громадянами здійснюється Генеральним прокурором України та підпорядкованими йому прокурорами [20].

Розвивалася також відомча нормативна база прокуратури незалежної України. Так, 4 квітня 1992 року Генеральним прокурором України було видано наказ «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів про права неповнолітніх» № 11, відповідно до пункту 1 якого відділ нагляду за додержанням законів про права неповнолітніх Генеральної прокуратури України, прокурорів Республіки Крим, областей, міста Києва, міських, районних, міжрайонних та прирівняних до них прокурорів зобов'язано здійснювати нагляд за виконанням передбачених міжнародними угодами та законами України правових норм, що гарантують реалізацію прав неповнолітніх, насаперед органами державної влади та управління [21].

Відповідно до пункту 1 наказу Генерального прокурора України «Про організацію роботи органів прокуратури щодо забезпечення нагляду за додержанням законів, спрямованих на попередження правопорушень серед неповнолітніх, захист їх прав» від 26 жовтня 1998 року № 9 наведений напрям визначено в діяльності органів прокуратури одним із пріоритетних [22].

28 жовтня 2002 року наказ № 9 було скасовано наказом Генерального прокурора України «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів про права неповнолітніх» № 3/1, який зобов'язував прокурорів зосередити зусилля працівників прокуратури на питаннях нагляду за додержанням законодавства щодо забезпечення прав неповнолітніх на охорону життя та здоров'я, освіти, працю, соціальну допомогу, оздоровлення, відпочинок і дозвілля, захист від жорстокості та насильства як умов запобігання правопорушенням у підлітковому середовищі, перевіряти виконання органами влади та управління законів, що гарантують реалізацію цих прав, та відповідність вимогам чинного законодавства актів, що ними видаються (п. 4) [23].

Наказом Генерального прокурора України «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів про права неповнолітніх» від 15 квітня 2004 року № 6/1 гн, який скасував попередній наказ № 3/1, визначалося, що прокурори всіх рівнів зобов'язані основними завданнями на зазначеному напрямі діяльності вважати такі: захист прав і свобод неповнолітніх, гарантованих Конституцією України, Конвенцією ООН про права дитини, законами України; нагляд за додержанням законів органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, на які покладено обов'язки щодо захисту прав дітей, профілактики правопорушень і бездоглядності; нагляд за додержанням законності в діяльності спеціальних установ для неповнолітніх: приймальників-розподільників, притулків, загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних училищ соціальної реабілітації, центрів медико-соціальної реабілітації (п. 1) [24].

Необхідно зазначити, що 24 травня 2014 року Президент України своїм Указом № 597/2011 схвалив Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, метою якої є забезпечення належного виконання Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань у частині забезпечення дітям особливого піклування та допомоги з боку держави, реалізації положень Конституції України щодо визнання людини, її життя та здоров'я, честі й гідності найвищою соціальною цінністю, забезпечення кожній людині права на вільний розвиток своєї особистості, а також з огляду на рівень дитячої злочинності існує необхідність у розробленні державної політики у сфері захисту прав дітей, які потрапили в конфлікт із законом [25].

Наказ Генерального прокурора України «Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей» від 1 листопада 2012 року № 16 гн змінив наказ № 6/1 гн і визначив основним завданням на вказаному напрямі захист особистих та соціально-економічних прав дітей, гарантованих Конституцією України, законами держави, Конвенцією ООН про права

дитини, іншими міжнародно-правовими актами. Також наказом запроваджувалася спеціалізація прокурорів, які здійснюють захист прав і свобод дітей [26].

Прийняття нового Закону України «Про прокуратуру» 2014 року стало передумовою для зміни відомчого правового акта, яким врегульовується діяльність органів прокуратури у сфері захисту прав і свобод дітей. Так, 6 грудня 2014 року Генеральним прокурором України підписано нову редакцію наказу № 16 гн «Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей», пунктом 2 якого прокурорів усіх рівнів зобов'язано комплексно використовувати функції прокуратури щодо представництва інтересів дітей та держави в суді, нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, дзнання та досудового розслідування, підтримання державного обвинувачення в суді, нагляду за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних провадженнях, а також під час застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи дітей, відповідно до вимог галузевих наказів Генерального прокурора України з урахуванням положень цього наказу [27].

Висновки. Враховуючи викладене, пропонується така періодизація становлення захисту прав і свобод дітей прокурором.

1. Етап закладення першооснов особливого ставлення до неповнолітніх у межах кримінального судочинства. На цьому етапі внаслідок поступового нормативного закріплення особливого ставлення до неповнолітніх правопорушників також формуються й завдання прокуратури.

2. Етап розвитку особливого правового регулювання прав неповнолітніх, які потрапили в конфлікт із законом. Цей етап розпочинається із Судової реформи 1864 року і триває до 1917 року та формування Радянської держави.

3. Радянський етап розвитку правового регулювання, пов'язаний із радянською історією України. Триває до 1991 року.

4. Етап закладення першооснов правового регулювання захисту прав і свобод дітей незалежної України.

5. Етап зближення законодавства України та європейського співтовариства, поступове закріплення в національному законодавстві та відомчій нормативній базі основ ювенальної юстиції. Початок етапу пов'язаний зі схваленням Президентом України Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні від 24 травня 2011 року.

Список використаних джерел:

1. Автономов А.С. Ювенальная юстиция : [учеб. пособ.] / А.С. Автономов. – М. : Российский благотворительный фонд «Нет алкоголизму и наркомании», 2009. – 186 с.
2. Хулхачиева И.В. Становление институтов ювенальной юстиции в России и зарубежных странах: историко-правовое исследование : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / И.В. Хулхачиева. – М., 2009. – 25 с.
3. Фильченков Г.И. Обеспечение контроля за поведением несовершеннолетних, осужденных условно и к лишению свободы с отсрочкой исполнения приговора : [учеб. пособ.] / Г.И. Фильченков. – М. : ВНИИ МВД России, 1995. – 144 с.
4. Соборное Уложение 1649 г. // Российское законодательство X – XX веков : в 9 т. / под общ. ред. О.И. Чистякова. – М. : Юридическая литература, 1984–1994. – Т. 3 : Акты Земских соборов / отв. ред. А.Г. Маньков. – М. : Юридическая литература, 1985. – 511 с.
5. Судебные уставы от 20 ноября 1864 года // Хрестоматия по истории государства и права России / сост. Ю.П. Титов. – М. : ПРОСПЕКТ, 1997. – 472 с.
6. Анатольева О.І. Правове регулювання боротьби з безпритульністю, бездоглядністю та правопорушеннями неповнолітніх в УСРР у 20-х роках ХХ століття : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / О.І. Анатольева ; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2003. – 20 с.
7. Декрет о комиссиях для несовершеннолетних от 14 января 1918 года // Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1917–1918 гг. Управление делами Совнаркома СССР. – М., 1942. – С. 252–253.
8. О мерах борьбы с преступностью среди несовершеннолетних : постановление Центрального исполнительного комитета СССР Совета народных комиссаров СССР от 7 апреля 1935 года № 3/598 // Дети ГУЛАГа. 1918–1956 / сост.: С.С. Виленский, А.И. Кокурин, Г.В. Атамашкина, Ю.И. Новиченко. – М. : МФД, 2002. – С. 182–183.

9. Про заходи боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх : постанова Всеукраїнського центрального виконавчого комітету Ради Народних Комісарів Української РСР від 7 квітня 1935 року // Звід Законів УРСР. – 1935. – № 11–12. – Ст. 49.

10. Бенедик А.О работе народных судов по борьбе с несовершеннолетними преступниками в г. Москве / А.О. Бенедик // За социалистическую законность. Орган прокуратуры СССР. – 1935. – № 8. – С. 15–17.

11. Тадевосян В. Прокурор и следователь по делам несовершеннолетних / В. Тадевосян // Социалистическая законность. Орган прокуратуры Союза ССР. – 1937. – № 4. – С. 25–27.

12. Об усилении борьбы с преступностью среди несовершеннолетних : циркуляр Прокурора СССР от 5 апреля 1937 года № 21/4 // Сборник приказов прокуратуры Союза ССР, действующих на 1 декабря 1938 г. / сост.: Д.И. Орлов, Б.И. Солерс ; под ред. А.Я. Вышинского. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1939. – 279 с.

13. Одуденко В. Етапи розвитку організаційно-правових основ діяльності органів прокуратури у сфері захисту прав дітей / В. Одуденко // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2015. – № 5. – С. 120–125.

14. Советская прокуратура / [В.И. Аринин, А.М. Барабазде, В.И. Басков и др.] ; отв. ред. А.М. Рекунков. – М. : Юридическая литература, 1982. – 352 с.

15. Об усилении прокурорского надзора по делам о несовершеннолетних : приказ Генерального прокурора СССР от 14 июля 1956 года № 83 // Сборник действующих приказов и инструкций Генерального прокурора СССР. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1958. – С. 59–62.

16. О повышении уровня и эффективности прокурорского надзора за исполнением законов о предупреждении правонарушений среди несовершеннолетних : приказ Генерального прокурора СССР от 17 марта 1977 года № 15 // Советская прокуратура : сб. документов / сост.: Г.А. Метелкина, И.Н. Ширяев ; отв. ред. К.С. Павлищев, С.А. Шишков. – М. : Юридическая литература, 1981. – С. 220–221.

17. О прокуратуре СССР : Закон СССР от 30 ноября 1979 года // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1979. – № 49. – Ст. 843.

18. О мерах по коренному повышению эффективности прокурорского надзора за исполнением законов о несовершеннолетних и усилению его профилактической направленности : приказ Генерального прокурора СССР от 23 ноября 1987 года № 93 // Сборник основных приказов и указаний Генерального прокурора Российской Федерации. – М. : НОРМА, 1999. – 632 с.

19. Об изменении структуры прокуратуры Союза ССР : приказ Генерального прокурора СССР от 4 марта 1989 года // Социалистическая законность. – 1989. – № 6. – С. 71.

20. Про прокуратуру : Закон України від 5 листопада 1991 року № 1789-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1789-12>.

21. Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів про права неповнолітніх: Наказ Генерального прокурора України від 4 квітня 1992 року № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uazakon.com/documents/date_5f/pg_ifcuxi.htm.

22. Про організацію роботи органів прокуратури щодо забезпечення нагляду за додержанням законів, спрямованих на попередження правопорушень серед неповнолітніх, захист їх прав : Наказ Генерального прокурора України від 26 жовтня 1998 року № 9 // Прокуратура в Україні : зб. нормативних актів / відп. ред. М.О. Потебенько. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 400 с.

23. Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів про права неповнолітніх : Наказ Генерального прокурора України від 28 жовтня 2002 року № 3/1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uazakon.com/documents/date_7q/pg_ihnlov.htm.

24. Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів про права неповнолітніх : Наказ Генерального прокурора України від 15 квітня 2004 року № 6/1 гн [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=151873.

25. Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні : Указ Президента України від 24 травня 2011 року № 597/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/597/2011>.

26. Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей : Наказ Генерального прокурора України від 1 листопада 2012 року № 16 гн [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GP12033.html.

27. Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей : Наказ Генерального прокурора України від 6 грудня 2014 року № 16 гн [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=181060.

